

Osmanlı gerilemesi bir mit mi?

AHMET TUNÇ ŞEN

Radikal Kitap / 16/09/2011

Osmanlı tarihini kuruluş-yükselme-duraklama-çöküş modeliyle incelemek artık bir karikatüre dönüştü. Gerileme tanımı, eski Osmanlı tarihçileri ile yeni Batılı yazarlar ve Cumhuriyet döneminin ortak ürünü Türkiye'nin tarihle ilişkisi, psikanalizin çocukluk anıları yorumuna benzer; “tam olarak hatırlanamayan; ama asla da unutulmayan” çetrefilli bir maziyle yaşama zorunluluğu gibidir. Ekseriyeti Osmanlı tarihine hasredilmiş malumat yığınının detayları çoğunlukla unutulsa da, kuruluş-yükselme-duraklama-çöküş modeli ve bu modeldeki ana duraklar zihinlerdeki sarsılmaz yerini korur. Sözelimi 1453'e kadar büyüüp serpilen Osmanlı beyliği, Kanuni'nin ölümüne kadar büyük bir imparatorluğa dönüşmüş; mamafih, ister 'kadınlar saltanatı' deyin ister bozulan Yeniçeri ocakları, II.Viyana kuşatmasına kadar devlet ve toplumun her köşesini bir duraklamadır almıştır. Nitekim Viyana'dan boş dönmek çöküşü tüm veçheleriyle başlatır ve iki asırlık “beyhude” direnişe karşın kaçınılmaz son kapıyı çalar.

Artık bir karikatür halini almış hali, kendisine akademi içinde yöneltilen yoğun eleştiriler sayesinde ayyuka çıkmış bu modelin akademi dışı okur arasında da sorgulanır olmasının sırası gelmişken mühim bir yayın düştü raflara. Kitap esasında ilk kez 2006'da, 'Osmanlı Geriledi mi?' başlığı altında Etkileşim Yayınları'nca yayımlanmıştı. Lakin Osmanlı tarihinin bunca revaç bulduğu bir dönemde birkaç ilave makaleyle yeni bir başlık ve yayıncı altında tekrar basıldı. Mustafa Armağan'ın derlediği kitap, çoğu yurtdışındaki kalburüstü üniversitelerde araştırmalarını yürüten ve aralarında Halil İnalcık, Mehmet Genç, İlber Ortaylı, Cemal Kafadar, Cornell Fleischer gibi isimlerin de bulunduğu bir dizi Osmanlı tarihçisinin, daha önce başka mecralarda yayımlanmış, 'Gerileme Paradigması'nın geçerliliğini yitirdiğini gösteren yazı ve mülakatlarından oluşuyor.

Yazılardan kimi, duraklama-çöküş gibi negatif intibalarla yüklü düzleştirici parametrelerden ziyade Osmanlı tarihinin çok katmanlı yapısına daha uygun düşebilecek alternatif dönemlendirme önerileriyle gelirken; kimi askeriye ya da maliye gibi

'gerileme'nin ana sebepleri telakki edilen alanlarda "o kadar da gerileme" olmadığını delilleriyle anlatmaya girişiyor. Yazıların çoğuna hakim temalardan bir tanesi, gerileme düşüncesinin özellikle 16. yüzyılın sonundan itibaren Osmanlı siyaset ve tarih yazarlarında sıklıkla görünen bir endişenin ürünü olduğu. Bugün nasihatname ya da ıslahat risaleleri olarak adlandırılan; Mustafa Âli, Koçi Bey, Katip Çelebi gibi dönemin bilinen isimlerinin devlet yönetimine dair kâh sert suçlamalarda bulunduğu kâh kendilerine bir çöküşmüş gibi gelen durumdan kurtulma yollarını önerdiği risaleler, uzunca bir süre Osmanlı çöküşünü belgeleyen tarih vesikaları olarak kabul gördü. Ne var ki, bu yazarların kaygı dolu yazılarını hangi tarihsel ve kişisel âmiller altında devlet ricaline sunduğu sorusu çoğunlukla unutuldu. Sözelimi bugün de yazarların içinde bulunduğu cemaat/cemiyet ilişkileri, ikbal beklentileri, ideolojik yönelimleri gibi faktörlerin etkilediği gazete yazılarından hareketle ülkenin daha önce görülmemiş bir refaha kavuştuğu ya da tam tersi batmaya yüz tuttuğu iddia edilebilir. Oysaki eğer bir 'çöküş'ten bahsedilecekse, bunun maddî koşullarını serdetmek gerekir.

Bir Osmanlı icadı

İşin ilginç tarafı, Cemal Kafadar da bu nasihatname yazarlarını günümüz köşe yazarlarına benzetir. Hatta bu kişilerin yazdıklarını, çöküşün reçeteleri olarak görmek bir yana, bu dönemde böylesi canlı bir 'yazın türü'nü ortaya çıkardığı, kişileri ve kurumları eleştirebilme kudreti gösterebildiği için entelektüel bir canlılık alameti kabul eder. Yine de Osmanlı siyaset ve tarih yazarlarının içinde bulunduğu endişe iklimini besleyen birtakım iktisadî ve içtimaî değişiklikler yaşandığını; örneğin askerî ihtiyaçlar karşısında şişirilen yeniçeri ocaklarını, bunun getirdiği mali yükleri, artan nakit ihtiyacı karşısında toprak düzenindeki ayarlamaları anmadan geçmez. Ancak hem onun makalesi hem de diğer yazıların çoğu, imparatorluğun sıkıntılarını bertaraf yolunda sarf ettiği çabaları, çöküş alametleri olarak değerlendirmektense ayakta durabilme ve yeni koşullara uyum sağlayabilme becerisi olarak görme temayülündedir.

Gerileme düşüncesinin esasında bir Osmanlı icadı olduğunu söylemekle birlikte şunu da eklemek gerekir ki, 1950'lerin sonu ve 60'ların başında yayımladığı iki makale ile Bernard Lewis de bu modelin şöhret bulmasında etkili oldu. Bu etkinin kapsamı, mesela, 1980'lerle beraber 'dönüşüm' gibi daha nesnel görünen bir kavrama dönüş yapan Halil İnalcık'ın, 1970'lerin başında, Osmanlı 'klasik' dönemi sonrası yaşanan 'gerileme'nin üzerinde durduğu yazılarından da anlaşılabilir. İşbu kitap da, eğer Mustafa Armağan'ın önsözü ve iki yazısını (ki 'Giriş' başlığını verdiği, kitaptaki diğer yazılara hakim akademik ton ve üslubun pek görünmediği yazının bu kitapta olmasının sebebinin anlamak biraz güç) saymazsak Lewis'in 1958 tarihli 'Osmanlı inhitatına dair bazı düşünceler' adlı gerileme paradigmasının şahikası makalesiyle başlıyor. Gerçi burada Armağan bir hata yapıyor, zira gerek kitaba yazdığı giriş yazısında gerek makalenin dipnotunda makalenin özgün adının 'Ottoman Observers of Ottoman Decline' (Osmanlı Gerilemesinin Osmanlı Gözlemcileri) olduğunda ısrarcı. Üstelik kitabın önceki baskısına gidince, orada da aynı hatanın yapılmış olduğunu görüyoruz. Evet Bernard Lewis'in bu isimli ve konuyla ilgili 1962'de yayımladığı bir makalesi mevcut. Ancak o, kitapta tercümesi verilen Lewis makalesi değil. Lewis'is makalesinin ilk sıraya konması yalnızca kronolojik sıra itibarıyla değil. Kendisinin de söylediği üzere bir nevi 'nişan tahtası' olarak kullanıyor onu Armağan. Peşi sıra dizilen makaleler sırayla oklarını fırlatıyor. Ne var ki bütün bu okların hedefi on ikiden vurduğundan şüpheliyim; çünkü, Batı (Avrupa)'nın yükselişini anlamlı kılacak çöküş halindeki Osmanlı imgesi yaratıcısı, oryantalist Lewis yollu eleştiriler, meseleyi Türkiye bağlamından uzakta tutacak kavramsal araçlara fazla bel bağladığı için bazen sıradanlaşma tehlikesiyle karşı karşıya kalıyor. Evet, Osmanlı çöküşünün, mucizevi Batı (Avrupa) söylemini parlatan, bu söylemle iç içe işleyen bir tarafı var; ama kuruluş-yükselme-duraklama-çöküş biçiminde alelade yapılan tasvir, biraz da Türkiye Cumhuriyeti politikaları ve devletin ideolojik gayeleriyle alakalı. Bunu kitapta bir tek Uğur Tanyeli dile getiriyor. Kanuni'ye kadarki ihtişam dolu yıllarla onurlandırılıp, sonraki çöküş söylemiyle yerilen; yani bir bakıma hem göklere çıkarılıp hem unutturulan Osmanlı tarihinin, bir yandan Türk ulusal kurgusu için gerekli şanlı geçmişe kaynaklık ettiğinin diğer yandansa yeni rejime meşruiyet sağlama kaygısıyla tu kaka edildiğinin altını çiziyor Tanyeli. Model bu sayede ortadaki büyük ikilemi (Osmanlı ile gurur mu duyacağız yoksa onu eksik kaldığımız her şeyin sorumlusu mu tutacağız?) ortadan kaldırıyor: aynı anda hem böbürlenecek bir mazi hem sırt çevrilecek bir geçmiş!

Kesinlik ima eden bir yargı

Son olarak kitabın başlığının beş yıl içerisinde ‘Osmanlı Geriledi mi?’ gibi araştırmacı bir sorudan ‘Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak’ gibi kesinlik ima eden bir yargıya dönüşüvermesinde sakıncalı bir yan bulduğumu söylemek isterim. Derlemedeki makaleler esasında ilk soruya verilen yanıtlarla ikincisine dair yapılabileceklerin önerileri gibidir. Ama nihayetinde, Osmanlı tarihi nasıl daha iyi yazılabilir sorusu eşliğinde tarihçilik zanaati içinden yapılan görece zararsız tasarılarıdır. Beri yandan Osmanlı tarihinin her anıyla ölçüsüz bir kıvanç duyan, onu gidilecek her yolda rehber bellemeye hazır bir anlayış her zaman orada bir yerde, hatta Armağan’ın da dilinin ucunda. Osmanlı tarihini daha iyi ‘anlama’ yolundaki özgün ve dürüst çalışmalara katkı vereceği sürece bu kitap önemli bir görevi yerine getirecektir. Ama eğer Osmanlı tarihini sil baştan yazmakla amaçlanan, ‘zincirlerini kıracak’ ‘büyük Osmanlı’nın yeniden tesisi ise, nasıl ki gerilemeci paradigmaya karşı bir anti-gerilemeci paradigma çıktıysa, abartılı anti-gerilemeci paradigmanın da panzehiri bir gün çıkacaktır.

OSMANLI TARİHİNİ YENİDEN YAZMAK**Gerileme****Paradigmasının Sonu****Hazırlayan: Mustafa Armağan****Timaş Yayınları****2011, 336 sayfa, 16 TL.**